

VPLYV BIOTICKÝCH ČINITELŮ NA ODUMIERANIE BOROVICOVÝCH PORASTOV, NÁVRH OPATRENÍ

Roman Leontovyč • Milan Zúbrik • Andrej Kunca • Jozef Vakula • Jozef Pajtík
Valéria Longauerová

Borovica je našou druhou hospodársky najvýznamnejšou ihličnatou drevinou, jej zastúpenie v lesoch Slovenska presahuje 7 %. Na Záhorí dochádza v období posledných 3 až 4 rokov k výraznému chradnutiu borovicových porastov, kde nie je jednoznačne možné stanoviť primárnu príčinu odumierania. Každoročne dochádza k chradnutiu borín, pričom porasty sú primárne oslabené suchom, vplyvom poklesu hladiny spodnej vody. Oslabenie porastov spôsobuje aj enormný výskyt imela bieleho, kde v niektorých porastoch dosahuje napadnutie korún 40 až 60 %.

Obdobná situácia je aj v okolitých krajinách kde na prelome tohto tisícročia zaznamenávame zhoršovanie zdravotného stavu borovice čiernej. Po suchom roku 2015 dochádza aj v Čechách a Poľsku k presychaniu borovicových porastov v dôsledku pôsobenia klimatických faktorov a nárastu pôsobenia hubových patogénov a hmyzích škodcov. Stále častejšie striedanie klimatických extrémov posledných rokov, sprevádzaných extrémnymi teplotami a nárastom zrážkových deficitov oslabuje porasty borovice vo viacerých častiach Európy. Následne dochádza k premnoženiu podkôrných druhov škodcov a postupnému rozpadu porastov. Miestami až kalamitné premnoženie spôsobuje predčasný úhyn stromov a vyvoláva zvýšený výskyt sekundárnych škodcov. Kalamity majú eruptívny charakter, dostavujú sa náhle, bez predchádzajúceho varovania.

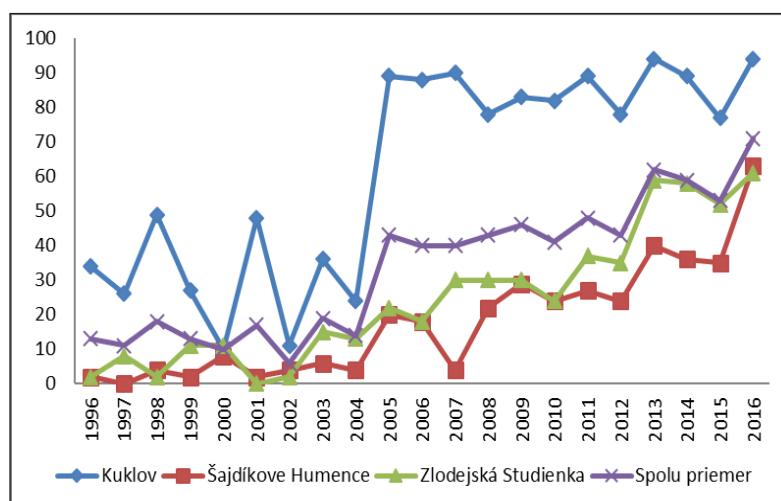
Najvýznamnejšie biotické činitele podieľajúce sa na chradnutí a odumieraní borovicových porastov v oblasti Záhoria

V oblasti Záhoria dochádza k rôznym typom odumierania. Jedným je **akútne** odumieranie, kedy sú borovice najčastejšie napadnuté podkôrnym hmyzom a dochádza k rýchlemu odumieraniu v priebehu niekoľkých týždňov. Pri **chronickom** odumieraní dochádza k postupnému presychaniu, defoliácii, nie vždy je prítomný podkôrny a drevokazný hmyz. V jednotlivých porastoch sa často stretávame s intenzívnym chradnutím borovicových porastov (defoliácia nad 80 %), kde nie je jednoznačne možné stanoviť primárnu príčinu odumierania. Vzhľadom na súčasný stav je potrebné hospodárske a obranné opatrenia zameriavať najmä na včasnú identifikáciu prítomnosti podklôrneho a drevokazného hmyzu so zreteľom najmä na včasnú a dôslednú porastovú hygienu, spojenú s včasným spracovaním a odvozom drevnej hmoty.

V porastoch so zastúpením borovice čiernej zaznamenávame od konca 90. rokov minulého storočia nárast ochorení spôsobených rozšírením nepôvodných druhov patogénov *Mycosphaerella pini* a *Sphaeropsis sapinea*. Po roku 2011 dochádza k výraznému zhoršovaniu zdravotného stavu aj porastov borovice lesnej, najmä v dôsledku napadnutia hubou *Cenangium ferruginosum*. Hynutím borovic boli postihnuté oblasti stredného Slovenska a Záhoria, kde každoročne zaznamenávame zvyšovanie objemu náhodných ťažieb v dôsledku nárastu výskytu biotických škodlivých činiteľov, najmä podkôrneho hmyzu, parazitických a drevokazných húb. Na odumieraní suchom oslabených stromoch sa významnou mierou podieľajú podkôrny druh škodcov (*Tomicus* spp., *Ips* spp., *Phaenops cyanea*). Tieto druhy sa po premnožení na oslabených stromoch stávajú primárnymi škodcami. Podobné odumieranie borovic bolo zaznamenané na Záhorí v 70. a 80. rokoch vplyvom zmeny hydrologických podmienok. Výskyt a početnosť jednotlivých druhov podkôrneho hmyzu na Záhorí je rôzny, líši sa od konkrétnej lokality. Na jednej lokalite dominuje *Ips acuminatus*, na inej *Ips sexdentatus* alebo rod *Tomicus*. Na extrémne suchých a teplých lokalitách, prípadne na lokalitách poškodených požiarom je to *Phaenops cyanea*. Veľký počet druhov škodcov s rôznou bionómiou významne sťažuje lesníckej prevádzke vykonávanie ochranných opatrení. Na borovici môže škodiť niekoľko druhov podkôrneho hmyzu, ktoré môžu pôsobiť súčasne a preto je ochrana napadnutých porastov zložitejšia ako je to napr. pri smreku, kde je počet významných druhov nižší a ich bionómia je veľmi podobná. Chradnutie borovicových porastov na Slovensku je na mnohých miestach

vyvolané zvýšeným výskytom hmyzu poškodzujúceho asimilačné orgány. U nás sú to v najväčšej miere druhy rodu *Diprion* spp. (Hymenoptera) ale aj zástupcovia iných rodov ako napr. *Neodiprion* spp. (Hymenoptera), *Melolontha* spp. (Coleoptera) či druhy *Bupalus piniaria*, *Rhyacionia buoliana* (Lepidoptera) a ďalšie. Najväčšie škody spôsobujú v poslednom období druhy *Diprion pini* a *Diprion similis*. Len v roku 2016 poškodili cca 3000 ha porastov na Záhori, kde sa kalamitne premnožili. V roku 2017 sa vykonával monitoring tohto škodcu, ale k premnoženiu nedošlo.

Významným fenoménom najmä fyziologicky oslabujúcich borovicových porastov v oblasti Záhoria je imela biele (*Viscum alba*). Klimatickými zmenami oslabené porasty sú z roka na rok výraznejšie oslabované narastajúcou prítomnosťou imela. Jeho nárast spôsobuje odoberanie vody, ako aj živín z napadnutých borovic. Na obrázku je 1 uvedený trend nárastu počtu napadnutých borovic týmto činiteľom na trvalých monitorovacích plochách v oblasti Záhoria v priebehu posledných 20 rokov.

Obrázok 1. Trend nárastu výskytu imela na trvalých monitorovacích plochách na Záhori za posledné dva decéniá

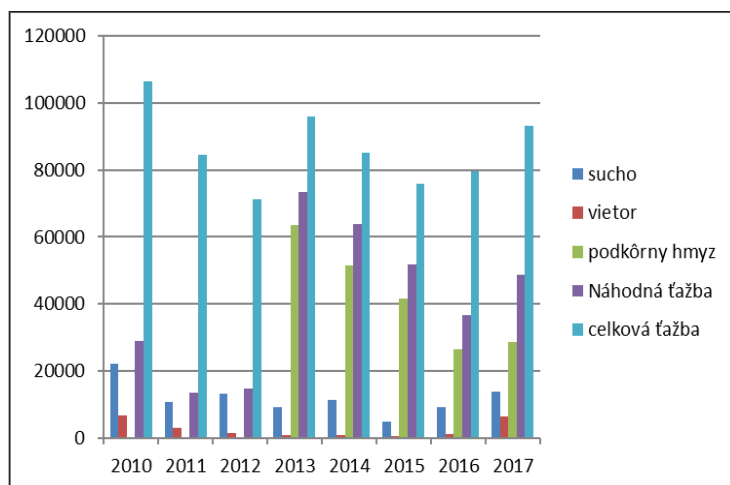
Vývoj náhodných ťažieb v borovicových porastoch na Slovensku

V roku 2016 bolo na Slovensku spracovaných 145,7 tis. m³ borovicovej drevnej hmoty. V porovnaní s predchádzajúcim rokom je to pokles o takmer 50 tis. m³. Tento pokles objemu kalamitnej hmoty je podmienený nižším objemom abioticky pôsobiacich faktorov, naopak nepriaznivá situácia je u podkôrneho a drevokazného hmyzu pri ktorom došlo k nárastu objemu napadnutej hmoty v porovnaní s predchádzajúcim rokom o takmer 4 tis. m³. Abiotické škodlivé činitele (vietor a sucho) v roku 2016 poškodili 70 289. m³. Hmyzí škodcovia napadli 67,8 tis. m³. Medzi najvýznamnejšie patrí lykožrút vrcholcový (*Ips acuminatus*), lykožrút borovicový (*Ips sexdentatus*) alebo druhy rodu *Tomicus* spp. (lykokaz borinový a lykokaz borovicový). Tak ako v predchádzajúcich rokoch dochádza k poklesu náhodných ťažieb pôsobením hubových patogénov. Pokiaľ v roku 2014 bolo vyťažených takmer 11 tis. m³ dreva napadnutého patogénnymi hubami, v roku 2015 predstavoval objem 4 243 m³, v minulom roku to bolo len 2,6 tis. m³. V roku 2016 došlo k nárastu náhodných ťažieb pôsobením antropogénnych činiteľov, pokiaľ v roku 2015 sa vyťažilo 1,9 tis. m³, v minulom roku to bolo 4,4 tis. m³ (Tabuľka 1).

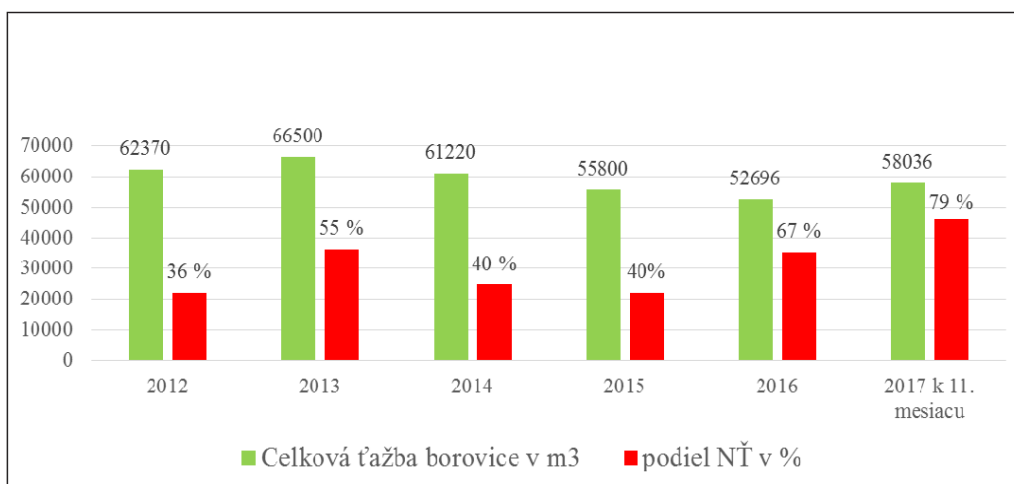
Tabuľka 1. Štruktúra náhodnej ťažby borovic podľa hlavných skupín škodlivých činiteľov v roku 2016

Skupina činiteľov	Náhodná vykonaná ťažba [m ³]
Abiotické činitele	70 289
Podkôrny a drevokazný hmyz	67 784
Patogénne huby	2 582
Rôzne biotické činitele	583
Antropogénne činitele	4 391
Spolu	145 629

Najnepriaznivejšia situácia v zdravotnom stave je na viatych pieskoch Záhoria, kedy po roku 2012 dochádza k výraznému nárastu objemu náhodných ťažieb, najmä vplyvom pôsobenia klimatických extrémov a následného nárastu populácie hmyzích škodcov, najmä podkôrneho hmyzu. Objemy náhodných ťažieb po roku majú rastúci trend, tak v oblasti pôsobenia Lesov SR, š. p., OZ Šaštín-Stráže, ako aj Vojenských lesov š. p., OZ Malacky. Podiel náhodných ťažieb na celkových ťažbách borovice v uvedených subjektoch v oblasti Záhoria sú zobrazené na obrázkoch 2 a 3.

Obrázok 2. Podiel Náhodných ťažieb podľa najvýznamnejších činiteľov z celkových objemov ťažieb borovice vo VLM, š. p. OZ Malacky (údaje za rok 2017 sú k 30. 11.)

Obrázok 3. Podiel náhodných ťažieb z celkovej ťažby borovice v Lesoch SR, š. p., OZ Šaštín - Stráže (údaje za rok 2017 sú k 30.1. 1.)

Rámcové opatrenia boja proti podkôrnemu hmyzu na boroviciach na Záhori

Zhoršený zdravotný stav borovíc na Záhori pozorujeme cca posledných 5 – 10 rokov. Vo vegetačnom období sú borovice výrazne oslabované suchom, majú krátke prírastky, sú silno defoliované (*Diprion* spp.) a následne sú atakované podkôrnym hmyzom (*Ips sexdentatus*, *I. acuminatus*, *Tomicus minor*, *T. piniperda*). Na odumieraní sa spolupodieľajú aj patogénne huby (*Cenangium ferruginosum*, *Ophiostoma* spp.) a borovice výrazne oslabuje aj imelo. V porastoch vzniká roztrúsená kalamita a po premnožení podkôrneho hmyzu vzniká sústredená kalamita v podobe ohnísk. Takto oslabené porasty si vyžadujú zvýšené nároky na ochranu lesa a prísnu porastovú hygienu. Aby nedošlo k premnoženiu podkôrneho hmyzu a veľkoplošnému rozpadu borovicových porastov na Záhori, je nevyhnutné dodržiavať, resp. vyžadovať dodržiavanie všeobecných podmienok ochrany lesa pred podkôrnym hmyzom.

A. Všeobecné opatrenia ochrany a obrany lesa proti podkôrnemu hmyzu

Náhodná ťažba - vyhľadávanie, vyznačovanie a evidencia

- Vo všetkých borovicových porastoch starších ako 40 rokov vyhľadať a vyznačiť náhodnú ťažbu do 31. 1. Postupovať ďalej podľa vyhlášky č. 297/2011 Z. z. o lesnej hospodárskej evidencii.
- Spracovať vyznačenú náhodnú ťažbu do 15. 3.
- Ku koncu každého mesiaca aktualizovať stav náhodnej ťažby v súlade s vyhláškou o LHE.
- Obhospodarovateľ lesa bude o prírastku náhodnej ťažby v borovicových porastoch starších ako 40 rokov a stave jej spracovania sumárne za subjekt písomne informovať miestne príslušnú štátnu správu do 7 dní nasledujúceho mesiaca (už aj za január do 7. 2.).

B. Spracovanie stromov, kmeňov a zvyškov po ťažbe

a) Stromy naletené podkôrnym hmyzom a zvyšky po ťažbe

- i. Priebežne vyhľadávať borovicové stromy napadnuté podkôrnymi druhmi hmyzu a evidovať túto hmotu podľa vyhlášky o LHE.
- ii. V prípade, že sa naletená borovicová hmota zistí v čase rojenia podkôrných škodcov, v tomto regióne od 15. 3. do 30. 9., spracovať ju (t. j. spáliť a odvieŕť z lesa) resp. asanovať ju v poraste do 14 dní od zistenia.
- iii. V prípade, že sa naletená hmota zistí po 30. 9., treba ju spracovať, resp. asanovať do 15. 3.
- iv. Asanovať štiepkovaním, spálením, insekticídnom alebo insekticídnu sieťou.

b) Hromady ťažbových zvyškov určené na štiepkovanie je nevyhnutné zoštiepkovať čo najskôr. Je nevyhnutné:

- i. evidovať vznik hromady t. j. začiatok ukladania zvyškov po ťažbe na hromadu.
- ii. Ak hromada vznikla vo vegetačnom období medzi 15. 3. – 30. 9., zoštiepkovať ju najneskôr do 14 dní od jej vzniku
- iii. Ak hromada vznikla mimo vegetačného obdobia medzi 30. 9. a 15. 3., zoštiepkovať ju najneskôr do 15. 3.
- iv. Ak sa nedodrží termín štiepkovania, asanovať tieto hromady spálením, alebo ich prikryť insekticídnu sieťou do rovnakých termínov stanovených pre štiepkovanie. Postrek veľkých hromád určených na štiepkovanie chemicky insekticídnom je menej účinný.

c) Drevo na skladoch a odvozných miestach v lese

- i. Evidovať vznik skladu dreva v lese t. j. začiatok ukladania dreva na sklad v lese.
- ii. Ak sklad vznikol vo vegetačnom období medzi 15. 3. – 30. 9., vyvieŕť toto drevo do 7 dní od vzniku skladu alebo ho ponechať na tomto sklade aj po tomto termíne, ale ho mechanicky alebo chemicky asanovať. Chemickú asanáciu po 8 týždňoch zopakovať.
- iii. Ak sklad vznikol mimo vegetačného obdobia medzi 30. 9. a 15. 3., odvieŕť toto drevo do 15. 3. alebo ho do tohto termínu mechanicky alebo chemicky asanovať. Chemickú asanáciu po 8 týždňoch zopakovať.

d) Atraktívna hmota v lese

Nenaletenú atraktívnu hmotu (napr. vetrovú kalamitu) využiť ako klasické lapáky, stojace lapáky alebo lapacie kopy. K takejto hmote pristupovať ako ku klasickým lapákom, t. j. viesť o nich evidenciu, kontrolovať stupeň naletenia a včas ju asanovať. Evidenciu mať k dispozícii pri kontrole príslušných orgánov.

C. Lapáky

a) Klasické lapáky na lykožrúta vrcholcového, lykožrúta borovicového a lykokazy rodu *Tomicus*

- 1) Pripravujú sa na oslnených miestach zo stredne hrubých borovic v zimnom období (február, začiatok marca).
- 2) Na obranu sa odporúča pripraviť:
  - a) V porastoch slabo napadnutých 1 lapák na 5 ha porastu,
  - b) V porastoch stredne napadnutých 3 lapáky na 5 ha porastu,

- c) V porastoch silno napadnutých 5 lapákov na 5 ha porastu.
- 3) Na čelo lapáku sa zaznamená číslo lapáku a dátum inštalácie.
  - 4) Lapáky sa **kontrolujú** v pravidelných **tyždňových až dvojtýždňových** intervaloch.
  - 5) Pri lapákoch sa **písomne eviduje** číslo lapáku, porast (prípadne GPS súradnice), dátum inštalácie, dátum kontroly, stupeň naletenia, vývojové štádium, čas a spôsob asanácie.
  - 6) Naletené lapáky sa hodnotia počas kontroly podľa stupňa naletenia nasledovne:
    - a) *Lykožrút vrcholcový*
      - Slabé napadnutie – v priemere menej ako 5 závrto na 1 m dĺžky vetvy v korune.
      - Stredné napadnutie – v priemere 5 – 20 závrto na 1 m dĺžky vetvy v korune.
      - Silné napadnutie – v priemere viac ako 20 závrto na 1 m dĺžky vetvy v korune.
    - b) *Lykožrút borovicový, lykokaz borovicový a lykokaz borinový*
      - Slabé napadnutie – v priemere menej ako 0,5 závrtu na 1 dm² povrchu kmeňa.
      - Stredné napadnutie – v priemere 0,5 – 1 závrt na 1 dm² povrchu kmeňa.
      - Silné napadnutie – v priemere viac ako 1 závrt na 1 dm² povrchu kmeňa.

Počet závrto sa zisťuje na 20 dm² súvislého povrchu kôry v najhustejšie napadnutej časti kmeňa.
  - 7) U lykožrúta vrcholcového a lykožrúta borovicového, ktoré majú 2 generácie za rok, sa v prípade stredného a silného napadnutia lapákov pripravujú lapáky II. série pre letné rojenie (2. polovica júna). Ich počet je rovnaký ako v prípade jarného rojenia alebo sa primerane zvyšuje.
  - 8) Naletené lapáky sa asanujú pred zakuklením lariev, najneskôr v štádiu kukly. U lykokaza borovicového sa môže ručné odkôrňovanie vykonávať v štádiu, keď sú materské chodby dlhé 8 cm, vtedy stačí odkôrnenú kôru otočiť vnútornou stranou nahor, čím dôjde k úhynu lariev a vajíčok, nie je potrebné pálenie kôry
  - 9) V prípade lykožrúta vrcholcového je možné využiť ako lapáky hromady čerstvej haluziny tzv. lapacie kopy, ktoré sa po naletení asanujú pálením alebo štiepkovaním.

b) Stojace lapáky

Pre všetky menované druhy je možné využiť metódu stojacích lapákov, ktorá môže byť v niektorých prípadoch účinnejšia. Najmä v porastoch s vysokou koncentráciou zveri dochádza k obhryzu ležiacich lapákov pripravených v zime, čím sa znehodnotia. Stojace lapáky sa okružujú na územku tak, aby bolo prerušené beľové drevo, podobne ako lapáky pripravené na podkôrniká dubového. Taktiež o nich vedíme evidenciu ako o ležiacich lapákoch. Stupeň naletenia sa hodnotí až po spilení.

c) Asanácia lapákov

- Mechanická – najúčinnjší spôsob asanácie, ktorý zaručuje 100 % účinnosť, môže sa vykonávať odkôrňovaním, štiepkovaním alebo pálením
- Chemická – celopovrchový bodový postrek kmeňov povolenými insekticídmi uverejnenými v *Zozname autorizovaných prípravkov na ochranu rastlín a prípravkov na ochranu rastlín povolených na paralelný obchod*, vykonáva sa najneskôr v štádiu kukiel. Chemická asanácia hromád haluziny je málo účinná, preto haluzinu odporúčame asanovať mechanicky.

D. Feromónové lapače

Feromónové lapače v čase mimoriadneho premnoženia podkôrneho hmyzu na oslabených a stresovaných stromoch na Záhorí v súčasnosti neodporúčame. Prirodzená atraktivita oslabených stromov je silnejšia, ako synteticky vyrobený feromón. Maximálne sa sústrediť na spracovanie naletenej hmoty!

Pod'akovanie

Táto publikácia vznikla vďaka podpore Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0567 „Informačný a varovný systém pre invázne organizmy v lesnom a urbánnom prostredí“, APVV-15-0531 „Webová GIS aplikácia pre monitoring výskytu škodlivých činiteľov v lesoch Slovenska (Pest GIS)“, APVV-15-0348 „Nové metódy v integrovanej ochrane lesa zahŕňajúce využitie entomopatogénnych húb“. Tento článok vznikol vďaka podpore projektu č. 08V0301 „Výskum a vývoj pre inovácie a podporu konkurencieschopnosti lesníckeho sektora“, financovaného z prostriedkov štátneho rozpočtu MP RV SR a vďaka úlohe „Analýza vplyvu škodlivých činiteľov v lesoch a hospodárenia v lesoch na zdravotný stav lesov a návrh opatrení na ochranu lesov v podmienkach borovicových porastov na viatych pieskoch Záhoria“ úlohy kontraktu č 463/2016-710 číslo 10/14 MPRV SR.

Ing. Roman Leontovýč, PhD., Ing. Milan Zúbrik, PhD., Ing. Andrej Kunca, PhD., Ing. Jozef Vakula, PhD.

Národné lesnícke centrum – Lesnícky výskumný ústav Zvolen, Stredisko Lesníckej ochrany služby,
Lesnícka 11, 969 23 Banská Štiavnica, e-mail: leontovyc@nlcsk.org, zubrik@nlcsk.org, kunca@nlcsk.org, vakula@nlcsk.org

Ing. Jozef Pajtík, Ph.D., Ing. Valéria Longauerová, PhD.

Národné lesnícke centrum – Lesnícky výskumný ústav Zvolen, T. G. Masaryka 2175/22, 960 92 Zvolen,
e-mail: pajtik@nlcsk.org, longauerova@nlcsk.org